

7. Bergson, Henri: *Teremtő fejlődés*. Ford. Dienes Valéria. Bp., 1987, MTA (Reprint), 275.
8. Balázs Béla: *A film szelleme*. In Uő: *A látbató ember. A film szelleme*. Bp., 1984, Gondolat, 146.
9. Kórháti Zsolt: *Balázs Béla útja a mozgófényképhez* [online]. Ex Symposium, 2010/7. http://exsymposium.hu/index.php?tid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=balazs-bela-utja-a-mozgofenykephez_1669.
10. Balázs Béla: *A fantázia-útikalauz, avagy a lélek bedekkere vakációzók számára* [online]. Ford. Török Ervin. Apertúra, 2009/ősz. <http://apertura.hu/2009/osz/balazs>.
11. Simmel, Georg: *A táj filozófiája*. In Uő: *Velence, Firenze, Róma*. Ford. Berényi Gábor. Bp., 1990, Atlantisz, 99.
12. Uo., 100.
13. Vö. „A művészi nézés pedig? – Antropomorfizálása a világnak. A művészi lejegyzésekben, konstatálásokban nem, hogy zavarna ha észrevesszük emberiségünk tükrözését de épp az amit értékesnek tartunk benne. Az, hogy szépségítéletünknek forrása és kanonja az emberi test és a különböző stílusok és stílizálások létezése bizonyítják.” Balázs Béla: *Művészetfilozófiai töredékek II*. Nyugat, 1909/14.
14. Vö. Orbán Jolán: *A filozófiai önéletrajz műfajai*. In Mekis D. János, Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Bp., 2008, L'Harmattan, 153.
15. Belting, Hans: *Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben* [online]. Ford. Matuska Ágnes. Apertúra, 2008/ősz, <http://apertura.hu/2008/osz/belting>.
16. Elsaesser, Thomas: *Traumatheorie in den Geisteswissenschaften, oder: die Postmoderne als Trauerarbeit* [online]. <http://www.b-books.de/biopolitik/te-trauma.htm>. Ford. Berta Erzsébet. Uő: *Architektúra és trauma. Daniel Libeskind berlini Zsidó Múzeumának és W. G. Sebald Austerlitz című regényének térpoétikai párhuzamai*. Studia Litteraria, 2011/3-4., 149–167. (Itt: 150.)
17. Wulf, Christoph: *Az antropológia rövid összefoglalása*. Ford. Körber Ágnes. Budapest, 2007, Enciklopédia, 284–285.

LÓRINCZ CSONGOR

Mértéktelen maradékok: tanúságtétel és ironia

NÁDAS PÉTER: *SAJÁT HALÁL*

Nádas Péter magyarul éppen egy évtizede megjelent könyve vagy albuma, a *Saját halál* olyan mű, mely referenciális, műfaji és mediális szempontból egyaránt kihívja a tanúságtételként való értelmezést vagy olvasást. A mű referenciális indítóokát alighanem fölösleges részletezni, mégis már kezdettől nyomatékos relevanciával bír a „halál” mozzanata, amennyiben a par excellence csakis elszenvedhető antropológiai tényről, pontosabban határról van szó, mely a passzivitást feltételezi, ugyanakkor a lehető legszingulárisabb esemény nevére tarthat számot („*saját halál*”). A halál a lehetetlent hívja elő, a végső határt, ezt Heidegger egzisztenciális analitikája a „halálhoz viszonyuló lét” összefüggésében ismeretesen mint a jelenvalólét „legsajátabb létlehetőségét” tárgyalta (*Lét és idő*). Ez az a lehetetlen,¹ ahol nincs tanú a tanú számára, a tanúsíthatóság határa, mind a másik halála, mind pedig a „saját halál” értelmében,² mely csak „küszöbélmény”-ként,³ nem mint olyan, tanúsítható, a túlélés, a tanú mint túlélő általi feltételezettségében. A „saját halál” cím ezért katarézisként nyilvánul meg, mind a „halál”, mind a „saját” értelmében, amennyiben a róla tett tanúság mint nyelvi aktus és „autotanatógráfiai”⁴ artefaktum

számos okból már nem tartható „saját”-nak, hanem elkülönböződik a tanúságtévő alany referenciális háttérétől, emez alany testamentumaként manifesztálva magát. Már magának a tapasztalatnak is egyfajta virtualitás a sajátja, amennyiben „nem-érzett [nem végérvényesen bekövetkező] tapasztalat”-ról van szó (Nádas túléli a klinikai halált),⁵ amelyet paradox-ironikus módon így fogalmaz meg a szerző: „a halál volt a legszebb élmény, melyben részem volt életem során.”⁶

Már a fentiek is implikálják (persze nem merítik ki) a következő megfontolást: a *Saját halál* olvasásának szempontjából kezdettől fogva, strukturális módon tanúság és irodalmi fikció kapcsolata, netán aszimmetriája lesz a döntő. Természetesen számot kell vetni a tanúság- vagy bizonyágtétel mint autentikus nyelvre formált igény emfázisával, mely a nyelv határainak ígézetében, a kimondhatatlan kihívásában áll. Ebben az értelemben a recepció szerint is a *Saját halál* mintegy annak mondására vállalkozik, amire nincs nyelv(e), nyelvet próbál találni vagy teremteni a „saját halál” számára.⁷ Ez az autenticitásérvényre irányuló, ugyanakkor invencióra utalt közlésigény mint nyelvi példaszűrő érdekessé viszonyba, sőt érintkezésbe kerül a „mindent-mondás” kívánalmával, az irodalmi nyelv „szenvédélyével”⁸ (ami Nádasnál különösen szembeötlő a test problematikája kapcsán, főleg a *Párhuzamos történetek*ben). Ez a „szenvédély” az, ami a tanúságtétel szingularitása által feltételezett transzgresszióra utal.⁹ A tanúságtétel példaszűrő és a „mindent-mondás” igénye kölcsönösen afficiálják vagy kontaminálják egymást, akár azt is lehet mondani, hogy egy tőről fakadnak, de legalábbis kölcsönösen beíródnak egymásba. Tanúság és fikció differenciája mindkét oldalon kölcsönösen bevésődik: a tanúság akkor lehet hiteles paradox módon, ha nem pusztán tudósít, beszámol valamiről, hanem a kimondhatatlannal szembesít, hagyja magát megkísérteni attól, így válván mélyebb értelemben példaszűrővé, exemplárisává. A fikció a maga részéről mindig is nem-tulajdonképpen, nem-referenciális beszéd vagy nyelv, ami már eleve felveti, ha implicit módon is, a kimondhatatlanság, a kimondatlan kérdését. (Ez a kimondhatatlan lehet a „csoda”, mely „a lényegi kötőjel tanúság és fikció között.”)¹⁰ A tanúságtételnek is invencióra van szüksége, hogy hiteles legyen, ugyanakkor ez az invenció a lehetetlenre irányul, pontosabban ez kísérti meg,¹¹ mely így indirekt módon az irodalmi invenció, a fikció példaszűrőjét generálhatja. Ez a kölcsönös kontamináció természetesen sosem tekinthető identikusnak, a hamis tanúság, a hamis eskü eshetősége mindig adott eme viszonylatban. Mediális kifejezésekkel élve: a tanúságtételbe a fikció egyfajta zajként íródik be, megkettőzve azt, ugyanakkor fordítva is, a fikció jelszerűségét (pl. narratív jellegét) a tanúság kihívása, sőt apóriája, egyfajta hallgatás vagy hiány kísérti meg valamiféle néma moraj módján (ezt az összefüggést a fotók és a szöveg közötti viszony is modellezheti). Nem véletlen innen nézve, hogy a kötetben előforduló invokációk rendre a zaj és a belőle való szelekció metaforáival operálnak,¹² egyáltalán az a reflektált hibriditás, mely a *Saját halált* jellemzi.

A továbbiakban azt a nem feltétlenül eredeti tézist kell követni, mely szerint a *Saját halál* alapvetően narráció és tanúságtétel feszültségét viszi színre.¹³ Méghozzá úgy teszi ezt, hogy lényegében a tanúság narrativitásra vonatkozó túllépése, transzgressziója határozza meg (ennek egyik indexe a fotográfia időbelisége). Vagyis a tanúság temporalitása, „jelenbeli aktusa” mintegy megelőzi, illetve túl-

megy az elbeszélés narratív keretein, kauzális logikáján. Ez a transzgresszió nem választható el a tanúskodás utólagosságától, a tanúságtól mint utóélettől (a tanú túlélésétől), tulajdonképpen ebben gyökerezik. Az utólagosságnak mindenfajta előtörténeten túlvezető transzgresszióját tehát a tanúságtételnek a narráción való túlélése ismétli, illetve figurálja.¹⁴ Ez a performatív összefonódás problematizálja többek között történet és elbeszélés (narratológiai) elkülöníthetőségét, ugyanakkor bizonyos nyelvhasználati konvenciókat, továbbá a velük összefüggő szubjektum fogalmat. A hangsúlyozott elbeszéltetés, a tanúságtétel utólagosságának jelzései a „saját” egyfajta elidegenítést összekapcsolják az irodalmiság effektusával, mely így egyszerre manifesztálja magát a tanúságtétel igazságának és nem-igazságának, hitelességének és potenciális elárulásának letéteményeseként avagy struktúramozzanataként. Az a „mértéktelenség”, mely a mű egyik témája, az említett transzgresszió folyamánya – ugyanakkor a „mindent-mondás” effektusát is példázhatja (egyszerre válván a tanúsított – pl. a halál – valószínűtlen bizonyosságának hatóerejévé és „irodalmi” hiperbolává, igaz bizonyágtétellé és hamis tanúsággá). Ezzel a „saját idegenné tétele” (Borbély) a „saját” tanúság lehetetlenségét, közelebbről testamentáris jellegét implikálja: a „saját” halálról olyan tanúságot tesz, ami nem a sajátja, és ez közvetett módon felvillantja eme halál radikális idegenségét, nem-sajátszerűségét, lehetetlent *példázó* létmódját is. Ez az összefüggés a tanúság szintjén annak potenciális adományjellegében gyökerezik: a tanú azt mindig is továbbadja (önmaga mint harmadik számára is), ezért már eleve nem „tisztá” a tanúság, hanem kontaminált (referenciák, diskurzusok, médiumok stb. által). Nem az övé, nem „saját”, a tisztaság eme autoritás indexe lenne, hanem a tanú testamentaritását jelenti: a tanú maga is *harmadikká* válik nem csak a tanúsítottal, de önnön tanúságával szemközt, referáló és adományozó, továbbá beszélő és lejegyző funkciói nem egyesíthetők. A tanúságtevő alany külsővé válása (önmaga számára is) ebből az adományozási mozgásból fakad (nem véletlenül zárul a szöveg egy ironikus viszontadományozási gesztussal, a „tíz vállfa” elküldésével a kórházba). Az előrevetett végkövetkeztetés tehát így hangozhatna: pontosan ez a hangsúlyozott testamentaritás az, mely egyként dolgozik a tanúságtételben és az irodalmi fikcióban, már mindig is kapcsolatba hozván őket.

Ezek azok az egymást kölcsönösen feltételező, egymásra másolódo összefüggések, melyeket mint a szöveg olvashatóságának alapvető aspektusait jelen elemzés szem előtt tart. A szöveg ismeretesen nagymértékben a kezdet és vég, halál és születés inverziójának problematikája körül forog, rendszeresen viszonylagosítva az elmesélhetőség, a kronológia, a leírhatóság elvárásait. Ebből a szempontból a szöveg tapasztalata az *utóéletre ébredés* paradox alakzatával jellemezhető, mely a tanúságtétel utólagosságának megy elébe. Ezt a tapasztalatot freudi perspektívából (*Jenseits des Lustprinzips*) így is meg lehet határozni: „Life itself originates, Freud here suggests, as an awakening from 'death' for which there was no preparation. Life itself, that is, is an imperative to awaken that precedes any understanding or consciousness and any possible desire or wish. The witness of survival itself – the awakening that constitutes life – lies not only in the incomprehensible repetition of the past, that is, but in the incomprehensibility of future that is not yet owned.”¹⁵ A trauma itt az anticipálhatatlanság, az előzetes időbeli rendben való elhelyezhe-

tetlenség (egyfajta megkésetttség) tapasztalata, ahol a tudat olyan módon működik ingervédelemként, hogy az időtapasztalat rendjére hivatkozik, illetve az időtapasztalatot próbálja elrendezni, integrálni bizonyos kognitív-narratív sémák alapján. Nem véletlen, hogy a *Saját halál* elején az inszcenírozott történetben éppen az idővel való gazdálkodás (a különböző, határidőnaplóban lejegyzett programok), illetve az idő rendjének megszakítása válik problémává („Nem értettem, mi történik”, 17., egyetlen mondatként a vonatkozó oldalon). Később a halálközeli állapot részletezése közben már explicite is erre mint a tanúságtétel lehetetlenségére reflektál az elbeszélés: „Olyasmi folytatódik, amit igen nehéz szavakkal megragadni, mert a halál előtti állapotban csaknem érvényét veszíti az egyezményes időszámítás. Egy nagy villanykapcsolót lekattintanak, magát a főkapcsolót. Amitől a látás, észlelés és a gondolkodás közel sem szűnik meg. E párhuzamosan működő funkciók a frissen szerzett észleléseiket azonban nem a tudat egyezményes időrendjére fűzik fel.” (123.) Vagyis következőképpen a tudat és az egó szerepe a tanúskodásban nem feltétlenül elsődleges,¹⁶ bármennyire paradox módon is hangozzék ez, sokkal inkább megelőzi az egyedi, kivételes esemény tanúsításának aktusszerűsége, az a hit, amely ezt a tanúságtételt feltételezi. Ezt az is aláhúzza, hogy maga a túlélés is traumatizál, ismétli az „elsődleges” traumát, ugyanakkor legalább annyira tanúskodva annak (kiszámíthatatlan, uralhatatlan) utóéletéről. Ez az utóélet vagy túlélés mint történés tehát már eleve túlmegegy kezdet és vég narratív keretein, összekapcsolásuk elbeszélői logikáján. A tanúságtétel a maga részéről eme utóélet(re ébredés) kihívásában áll (mely nem maga a tanúság, Caruth megfogalmazásától eltérően), ekképp ugyanakkor *a jelenről is nem kevésbé tanúskodva*, mint a (vélelmezett) identifikálható múltból. Mielőtt ennek modalitásaira rátérnénk, egy olyan részletet kell olvasnunk, amelyben a tanúságtétel kihívása – pl. a narratív kauzalitással szemben – jellegzetesen nyelvi dilemmaként jeleneteződik, méghozzá magának a szubjektumnak a képzetét befolyásolva, őbenne magában végbemenve, mutatva a tanúság transzgressziójának problémáját a narratív identitás nyelvpragmatikai, konvencionális meghatározottságával szemközt.¹⁷ A tanú szituálása textuális szinten ebben a passzusban komplex módon valósul meg:

„Halvány fogalma nincs az embernek, hogy milyen folyamatok zajlanak a szervezetében. Miért nem tudok lépni, nem értettem, holott nem ájultam el. Jól látja az ember, hogy egyetlen okkal nem tudná megmagyarázni magának. Helyesebb úgy tennie, mintha minden a lehető legnagyobb rendben lenne. Neveltetése mintáit követve, szenvedélyesen ignorálja saját állapotának realitását. Közben kényesen válogat a lehetséges okok között. Minden túl szövevényes. Az a bajom, hogy meglegem van és izzadok. Nem képes szétszálazni a külső és a belső bonyodalmakat. Vannak kínosabb okok, amelyeket a belső beszéd szabályai szerint önmaga előtt sem merészelne megemlíteni, s így az oksági kapcsolatok sem beláthatók. Az utóbbi időben túl sokat dolgoztam, mondja, feszült vagyok, mondja, kimerült vagyok. Vagy nem azért izzad-e, kérdezi, mert megint undorodik mindentől és mindenkitől. Olyan kifejezések mögé menekül, amelyeket mások is használnak és ő is unalomig ismer.”

nem tudok lépni...”), illetve egy bizonyos, közelebről nem jelölt személy, aki egyes szám első személyben beszél (narratológiaiul szöve „reflektor”), ugyanakkor ez a szöve tulajdonképpen idézet, egy általános alany (Heideggerrel szöve: a „das Man”, az „akárki”), egy nyilvánosságbeli diskurzus részéről. Ezt az általános alanyt részben „az ember” kifejezés jelzi. Az individuális személy „belső beszéde” nem elválasztható ettől az átvett, szerepjellegű diskurzustól, ennek „szabályaitól”,¹⁸ melyek a beszélő „én-mondását” impregnálják.¹⁹ Vagyis a személyt és az „akárkit” elválasztó határok folyékonyak, az individuális tudatot ez a kvázi nyilvános szöve járja át, „mintái” strukturálják a személyiség önmagával fenntartott viszonyát (aki így „akárki-önmaga” lesz). Ebben az összefüggésben a személytelen elbeszélő-diskurzív instancia lesz a tanú mint harmadik, aki mintegy az individuális személy és az „akárki” között helyezkedik el, ezek differenciáját jelölve. Persze mindezek ugyanazon személyen belül működhetnek, lévén szó itt önéletrajzi diskurzusról, vagyis a reprezentált belső beszéd mintegy a tanúsított én beszéde is lehet, azon éné, aki átéli a tanúsítandó eseményt, de elsődleges reflexei éppen a tanúsítandó egyediségének felszámolásán, nivellálásán dolgoznak. Az „ember” jelölő (mint általánosság) jelöltje mintegy oszcillál ezen pozíciók között: általános alany, az általa meghatározott személy, de maga a tanú is lehet.

A tanú mint harmadik mintegy „a belső beszéd szabályai”-ra, a „kifejezések” síkjára reflektál, óhatatlanul másodlagos tanúként téve ezt. Ez a harmadik – egyfajta nyelvi impozíció – lesz a tanú magában a tanúságtéve szubjektumban, nem ez a szubjektum mint olyan, akinek önmagával fenntartott viszonyát „a belső beszéd szabályai” szervezik vagy ellenőrzik (és ennyiben önmaga hamis tanújaként működik). Azaz mintegy a(z) elsődleges) tanúságtétel retorikai lehetőségé²⁰ – és nem pusztán kronológiai késedelem – hívja elő a másodlagos tanú instanciáját, a tanúság invenciójának szükségességét, ezért a tanúság valóban a tanúság lehetőségét tanúsítja. A tanú mint (a) harmadik (alakzata),²¹ ugyanakkor mint másodlagos (ezért inventív) tanúságtéve, végső soron a tanúság lehetőségéről tanúszkodva – ez a hármasság szorosan összetartozik, tulajdonképpen ugyanazt jelenti.

A tanúságtétel lehetőségé tehát első szinten az elbeszélhetőség, a narratívítás problematizálását jelenti. Abból a határátlépésből, transzgresszióból fakad ez a lehetőség, mely túlvezet „a tudat egyezményes időrendjén”, a kauzalitáson, „a belső beszéd (nyilvánosságbeli minták által meghatározott) szabályain”, ezek mértékein. A közelgő infarktus által előidézett rosszulletben az önéletrajzi én fő tapasztalata a mértéktelenség, egyfajta fenségesség,²² mely a leginkább ismerősnek, közelinek, otthonosnak vélt dolgokat és körülményeket kontaminálja, idegeníti el („Az utóbbi hetekben nem tudtam olyan keveset dohányozni, hogy ne lett volna sok”, 25.; „Ismeretlen méretű volt a fájdalom”, 37.; „Megint én vagyok a mértéktelen, ez is megfordult a fejemben...”, 71.; „Az volt a benyomásom, hogy ez a szirénázás fölösleges, ez fölösleges túlzás”, 103; el egészen a *nyelvi* mértéktelenségig avagy a „puszta” nyelvhez mint mértéktelenséghez: „Meg tudtam volna mondani, de mértéktelennek találtam a pusztá szavakat, hogy selyem és kasmír.”, 163.).²³ Ez a mértéktelenség vezet ahhoz az utóélethez, melyben a tanú elidegenedik nem utolsósorban a nyelv referenciális funkcióját szabályozó konvencionális mintáktól. Erre a szinguláris tapasztalatra, elszenvedésre irányul a tanúságtétel mint kivétel

„a legsajátabb lenni-tudásra” (mely nem nyilvánulhat meg a tanúság – mint a maga részéről éppen ezen lenni-tudás manifesztációja – nélkül, vagyis körkörös szerkezettel van dolgunk),²⁴ ugyanakkor viszont ezt mint lehetetlenséget mutatva fel,²⁵ pl. a tanú személytelenedéséhez vezetve. Mielőtt tehát túlságosan emfatikussá stilizálnánk (netán spiritualizálnánk) a tanúságtétel egyediségét és titokra vonatkozó létmódját (ezáltal a tanúság purifikálására törekedve),²⁶ alaposabban számot kell vetni a tanúságtétel kikerülhetetlen nyilvánossági (éppen a harmadik alakzatát feltételező) vonásával és ennek bonyodalmaival (tovább elemezve a fent olvasott bekezdés némely implikációját).

A „más is így tanúskodott volna a helyemben” axiómája vagy diktuma ugyanis a tanúságtétel strukturális nyilvánossági vonását jelenti,²⁷ a tanú személytelenségét, illetve harmadik voltát implikálja, azaz a tanú mintegy potenciális másoktól kapja a tanúságát, legalábbis ennek virtuális ellenjegyzését (ami mintegy megelőzi a tanúságtételt). Ez a virtuális „másik” mintegy kíséri a tanú beszédét, a tanúskodás én-mondását. A tanú személytelenségének megidézése (a „más is így tanúskodott volna a helyemben” hitének jegyében) elébe megy a tanúságnak, annak „mintha” jellegű módusát jelenti (amennyiben mintegy potenciális másik tanúságot, második tanúságot implikál). Ezáltal viszont virtuális differenciát idéz meg az aktuális tanúságtétel és az adományozott tanúság, a tanúság (tanú általi) aláírása és (potenciális mások általi) ellenjegyzése között. Ezt a differenciát nevezzük testimoniális differenciának, mely ugyanakkor a tanúság „mintha” jellegéért is felelős. Továbbá a tanúság másodlagos létmódjáért, amennyiben a tanúságtétel mindig is ezt a rejtett hivatkozást hordozza magában, mely nem egyszerű autorizációs művelet, hanem adományjellegének indexe, így a tanúságtétel lényegében véve ezen adomány ellenjegyzése (nem pedig kezdeti-autonóm, szuverén operáció vagy átvitel).

Ez a látens hivatkozás kikerülhetetlen alapja minden tanúságtételnek, ugyanakkor éppen annak egyediségét (invenióját) veszélyeztetheti, valamiféle előfeltételezett egyezményre tett utalás formájában. Ugyanis előzetes (nyilvános) egyezményjellege mintegy a nyilvánosság idejeként impregnálja a tanúságot, sőt preformálja azt. Ha minden „most-mondás” mint „meg-jelenítés” az idő mérésével együtt annak nyilvánosságát jelenti Heidegger szerint, akkor a tanúságtétel performatív idejét (a „pillanatot”, illetve a „szituációt” Heideggerrel szólva) a nyilvánosság ideje keresztezi, melyet nagymértékben a „mérték eszméjében rejlő változatlanosság” határoz meg („a mértéknek minden időben mindenki számára kéznél kell lennie a maga állandóságában”).²⁸ Ebben az értelemben a munka, a különböző empirikus foglalatosságok ideje, az ezek okozataként értett kimerülés, stressz volt úgy-mond – afféle metalepszis módján – a kivételes tapasztalat mint zavar oka, mintegy kezdettől fogva normalizálva azt (egyfajta generalizálás felől). De nemcsak a – szinguláris – tapasztalatot, hanem annak értelmezhetőségét, a saját magának tett tanúságot arról, mintegy a tanú mint harmadik figuráját, az ennek megfelelő „én-mondást”. Érdekes, hogy maga az „ember” jelölő is egyfajta mértékként figurál itt, mely változatlanosságot (az „ember” kiszámíthatóságát, ennek ígéretét)²⁹ igyekszik fenntartani vagy sugallni. A most-mondás, a megjelenítés – összekapcsolódva az ennek megfelelő „én-mondással” – tehát mintegy antropológiai állandóra hivatkozik, ez utóbbi alapján méri a „most”-ot vagy az időt. Mindez nyelvi feltételezett-

ségű, a nyelv szintjén megy végbe, mondhatni a nyelv hajtja végre (legalábbis azon „kifejezések”, „amelyeket mások is használnak és ő is unalomig ismer”). Az „ember” jelölő mint mérték: nyelvi alakzat. Ennek a mértéknek kell tehát mérnie az időt, ugyanakkor nyilvánossá téve és meghatározva azt. A tanúságtétel interszjektív kölcsönössége, a „más is így tanúskodott volna a helyemben” hivatkozása kikerülhetetlenül referál erre a nyilvánossági keretre, csak eme vonatkozásban válik eseménnyé. Ugyanakkor ennek a keretnek vagy mértéknek mint univerzális ekvivalensnek a tételzése (az „ember” általánossága mentén) éppen a tanúsított egyediségét, továbbá a tanúságtétel eseményének szintjén is a „pillanat” értelmében vett „most”-ot számolja fel, nivellálja vagy átlagosítja azt.³⁰ Következésképpen a tanúságtételnek – ha valóban eseményszámba megy, ha valóban invenciót hajt végre – ezen a nyilvánossági kereten, a most-mondást legitimáló (ugyanakkor generalizáló, ezáltal azt egyediségétől meg is fosztó) ekvivalensen kell valamiképp túllépnie, akár átformálnia azt (pl. az „ember” bevett fogalmát). (Ami ugyanakkor mélyebb értelemben, az esemény módján nyilvános,³¹ mint pusztán valamely preformált közvélemény jegyében.) Eme mozgás szemléltetésére álljon itt a következő szövegrészlet: „Mondta, majd ügyesen átbújtatják az infúziót, kérdezte, milyen anyagból van a zakóm. Meg tudtam volna mondani, de mértéktelennek találtam a pusztá szavakat, hogy selyem és kasmír. Inkább azt mondtam, halvány fogalmam sincs.” (163.)

Itt a „puszta szavak (...) , hogy selyem és kasmír” nem az empirikus helyzetben, az elbeszélte történet szintjén, hanem a tanúságtétel, a szöveg síkján hangzanak el, pontosabban olvashatók. Vagyis a két szó „mértéktelenségét”³² a tanú az aktuális helyzetben csak belső aktusként tapasztalja meg (a kimondott én szintjén), majd pedig tanúságának alanyaként (író szubjektumként, a kimondó én síkján) elszenvedti azt. Ez a mértéktelenség ugyanakkor a tanúság olvasója számára merül fel, akinek persze hitelt kell adnia a tanúságtévőnek mint elbeszélőnek, miszerint ez a mértéktelenség tapasztalat valóban az akkori helyzet folyamánya volt és nem a tanúságtétel idejében következett be először (hiszen az elbeszélte történet tulajdonképpen egy hazugságnak, hamis tanúságnak a története). Textuálisan tekintve mindenképpen a tanúsághoz tartoznak ezek a szavak, ugyanakkor a tanúság ideje, mostja ki is billen a „halvány fogalmam sincs” és a „selyem és kasmír”, továbbá utóbbi mint akkori elhallgatott, belső szó és a tanúságtételben kimondott, valójában ismételt, külső szó között.³³ A referens kimondása – mondhatni „az ő helyében mindenki ezt mondta volna” (mi sem lenne elvben egyszerűbb a zakó anyagának pusztá megnevezésénél) – lehetetlennek bizonyul, maga a referencia, illetve „a referencia intencionális mozgása”³⁴ mértéktelennek (fenségesnek?) minősül (túlmege az ekvivalencián konvenció és tapasztalat, jelölő és jelölt között).³⁵ A referencia itt egyfajta „punctum” a barthes-i értelemben,³⁶ felszakítja azt a konvencionális keretet, ami a denotációt (az anyag: selyem és kasmír) és a kommunikatív szimmetriát (kérdés-válasz viszony) szabályozta. A tanúságtétel szintjén pedig ez az oscilláció az akkori elhallgatás (sőt hazugság) és a mostani kimondás között pedig anakoluthoz vezet, a „mértéktelennek találtam a pusztá szavakat” értelmében (ami a tanú hitelének egészen látens megkérdőjelezését jelentheti). Vagyis a tanú potenciája viszonylagosul, egyes „puszta szavak”, hétköznapi referenciák

„punctum” gyanánt íródna őbelé, mondhatni traumatizálva a tanút.³⁷ A „más is így tanúskodott volna a helyemben” tételezhetősége, olvashatósága ambivalenssé válik: valóban más is ezt válaszolta volna, hogy „halvány fogalmam sincs?”³⁸ Ebben az értelemben a tanúságtétel most-mondása, legalábbis a mérhető, kimondható, elbeszélhető „most” osztódásának, határtalanodásának, túllépésének lehet tanúja az olvasó. Ez alapvetően a tanúságtétel már említett másodlagos, szupplementáris-iterációs-testamentáris vonásából, illetve létmódjából következik, amennyiben az a múltbeli, „elsőleges” tanúság hiányára, lehetetlenségére, sőt: potenciális hamis tanúság voltára irányul.

A tanúskodás kihívása mint utóéletre ébredés, a túl-élés dimenziója tehát ilyen referenciális és performatív bonyodalmakat idéz elő annak nyelviségében, ambivalenssé téve történet és elbeszélés megkülönböztetését, osztódásnak téve ki mind az elbeszélő „most”, mind az elbeszélés „most” mozzanatait, ezáltal pedig – további szinten – a tanúságtétel most-mondását. Ebben a transzgresszióban jelentkezik ez a radikális utóélet, melyben a tanúságtétel utólagossága a narrativitáson való túllépést feltételezi. Ezáltal pedig többek között kétségessé válik, mennyiben tekinthető a *Saját halál* önéletrajzi szövegnek, legalábbis narratív értelemben, „a magam mögött hagyott élet” jegyében: „A saját életem részletei nem a saját életem történetével álltak kapcsolatban. Ilyen történet ugyanis nem létezik és nem létezett. Ami végtelenül meglepett (...). Az egyéni életnek ténylegesen nem a születés az eleje, nem a halál a vége, s akkor miként lehetett volna részletekből épülő egésze. Most hagyom el a részletek zűrzavaros helyszínét. A tudatom azonban, amivel az időkben és helyszíneken zajló eseményeket egyáltalán felfoghatom és értékelhetem, a végtelenbe van belekötve.” (129.) (Mindezt már megelőzte a test jelzéseinek avagy üzenetének, egyfajta materiális-testies, hangulati-diszpozicionális lelkiismeretnek olvasása vagy tanúsítása, ahol a tudat, de még inkább a lélek a test tanújaként nyilvánulhatott csak meg.³⁹ Sőt, egy ponton a tudat aktivitása is megszűnik, a gondolat látja immár a tudatot, nem fordítva: „Tudatom szerkezetét átlátja az utolsó gondolat.” [137.] A továbbiakban aztán a „lélek” mint erő jelenik meg, pl. a 183. oldalon; összességében, sematikusan azt lehet mondani eme antropológia keretében, hogy a lélek az utóélet, túlélés mozzanata avagy indexe,⁴⁰ a – tanúságtételben is működő – „hit”, nem-referenciális bizonyosság korrelátuma.)

Eme túllépés, egyfajta *túlman* (mondhatni „időtlenység”)⁴¹ felől viszont az önéletrajzi én „a kézenfekvő dolgoknak kijáró meglepettséggel” veszi „tudomásul”, hogy mindezt lényegében már tudta: „Olyasmit vettem tudomásul, amit tudtam korábban. Halálom küszöbére érve, inputjaival és outputjaival együtt azért látom át szerkezetében a testi létezés, mondtam magamnak, mert az érzékelés eleve túllép az időbeliségen, és nincsen térbeliséghez kötözve. Mintha hirtelen fölfognám, mit akart Rilke a vállunk mögött álló néma angyalokkal. A tiszta érzéki felfogás mindig is onnan nézett át semleges szemléletével, ahová most boldogan és elnémultan visszatérek.” (130–131.) Később, a halálélmény születéssel való asszociációja is egyetlen hatalmas „déjà-vu” módján történik: „Mint aki egy kézzelfogható hasonlat segítségével ismeri fel a valóságos történéis helyszínét.” (277.) Arra emlékszik tehát az elbeszélő, amit nem élt át (a „nem-érett tapasztalat” értelmében), hiszen a saját születést éppolyan kevésbé vagyunk képesek tanúsítani, mint a saját halált. Ezt az

utólagos tanúságot a test emlékezete közvetíti számára, vagyis a test mint médium működik.⁴² Ez a *déjà-vu* mint (referenciálisan nem visszaigazolható) evidenciatapasztalat az utóéletre ébredésnek, illetve a tanúságtétel utólagosságának indexe vagy effektusa, és ahogy a Rilke-hivatkozás mutatja, nagyon is érinti a szöveg-szerűség síkját. Mielőtt ennek elemzésére sor kerülne, arra az érdekes összekapcsolódásra kell kitérni, amely a cirkuláris struktúra és a konstatív jelleg között áll fenn („Olyasmit vettem tudomásul, amit tudtam korábban.”, „készségesen akceptálja”), vagyis a tudat számára csak ez a konstatív funkció lehetséges, ami éppen az utóidejűség vagy utóélet mint történés radikálisan performatív (vagy inkább „afformatív”)⁴³ jellegére utal, amennyiben ez ugyanakkor megelőzi a tanúságtételt, annak aktusát, megosztva ennek jelenidejűségét a referenciális-narratív idő, „a valóságos történés” és annak szupplementáris tanúsága, testimoniális *példaszerűség* között (a „*déjà-vu*” mindig a jelent hasítja meg). Ez a konstatív módus ugyanakkor lehetetlennek is minősül, hiszen utólagosság, transzgresszió függvénye, amely mintegy túlmegy rajta,⁴⁴ és a „*mintha*”, következőképpen a *hit* mozzanatára utal a látszólag egyértelműen konstatív kijelentésben: „Halálom küszöbére érve (...) azért látom át szerkezetében a testi létezését, *mondtam magamnak...*”, továbbá: „*Mintha* hirtelen fölfognám, mit akart Rilke...”, illetve: „A tudat olyan készségesen akceptálja, *mintha* nem csak előzetes tudomása lenne róla, hanem korábbról élménye” (kiem. – L. Cs.). Vagyis nem a tudat, hanem a „lélek” a meghatározó itt, ennyiben nem is a „tudás”, hanem az „emlékezet” szót használja a szöveg: „Az úgynevezett tudatom azonban (...) a léleknek csupán a világról szerzett tapasztalataiból részesült. A teremtő erő kozmikus méretű működése rejtve maradt előtte. Habár erre a lélek folyamatosan emlékezett.” (235.)⁴⁵ (A „lélek” tehát mintegy a test tanúja, ennek tanúságát tanúsítja, ahogyan a test rajta túlmenő energetikai dimenzióba van belekötve, vagy abban részesül. Lélek és test nemcsak nem külön, szubsztanciadualisztikus módon, de önmagukban sem tételezhetők, csak a Werdenel, keletkezéssel való összefüggésükben.) A konstatív módus mintegy a tanúságtétel másodlagosságának aspektusa, egy hiányzó elsődleges tanúságtétel utólagosságban („*déjà-vu*” módjában), cirkuláris módon történő „második” megnyilvánulása – azaz „elsődleges” hiányának is manifesztációja –, mely ugyanakkor az „első” tanúság „*mintha*” jellegű virtuális emergenciájával jár együtt. Ezt az első tanúságot Rilke angyalai, vagyis egy citátum figurálja, ugyanakkor az utólagosság megértésében ez az idézetszerűség mégsem létezett a másodlagos tanúságtétel előtt, hanem mintegy az teremtő pretextusát.⁴⁶ Vagyis a konkrét textuális összefüggésben eldönthetetlen, Nádas aktuális tanúságtétele volt előbb vagy Rilke testimoniuma. Az „első” konstatálás egyúttal performatív is, ugyanakkor ismétlésjelleggel mutat („*déjà-vu*”), látens ironikus vonás környékezi meg, ezért a tanúság autenticitása függőben marad. Mégis fontos a hivatkozás Rilkére, ugyanis ez külsődlegeséget implikál, magára a történő tanúságtételre, éppen ennek utólagosságára és másodlagosságára referál (a Rilke-utalás beillesztése vélhetőleg az írott tanúság sajátja). Felfogható ez a hivatkozás a „más (itt: Rilke) is így tanúskodott volna a helyemben”, a saját tanúságtétel másik egyediség általi aláírásának, ellenjegyzésének értelmében, amely ugyanakkor „*mintha*”-effektust idéz elő (ahogy erről fentebb alapvető szinten szó esett).

A tanú mint önmaga számára harmadik létének intenzifikációja a nyelvhasználat szintjén a mű végén a következő, a „mintha” által félmjelzett, szintaktikailag fel-lazított, nominális beszédmódba megy át:

„Talán az ég állaga, az ég színe. Egy növény kontúrjai, Magda parfümjének illatáról a korábbi parfümjének emléke, egy madár röpte, inkább a megfoghatatlan dolgok, különben semmi más, semmi.” (269.)

A referencia mezője, különböző felszíni effektusok („az ég színe”, „növény kontúrjai”) „megfoghatatlan” minőségük mentén mintegy titokká válnak, mondhatni maga a felszín – a „megfoghatatlan” értelmében alighanem maga a fény is – válik titokká, mögöttes tartalom nélkül. Ebben a „talán” játszik szerepet, mely felfüg-gesztí az információ, a leírás érvényét, így keltve a titok effektusát (ez a „talán” elvi szinten is ott dolgozik minden tanúságtételben).⁴⁷ Temporális síkon ez a „dèjà-vu” módján megy végbe, ahol a jelen egyes benyomásai, tűnékeny effektusai keltenek fel nem-tudatos múltbeli emlékeket („Magda parfümjének illatáról a korábbi parfümjének emléke”). A tanúság mint utóélet effektusa és alakzata összekapcsolódik a felszínszerű titok mozzanatával, mely a „dèjà-vu” értelmében másodlagosság felől, a tanúságtétel szupplementáris létmódjában nyilvánul meg: „Mint aki egy kézzelfogható hasonlat segítségével ismeri fel a valóságos történés helyszínét” (277.). Itt kulminálódik a most-mondás, a „megjelenítés” osztódása, transzgressziója.

A „dèjà-vu”, a felszín mint titok alakzatai maguk a fotók is a kötetben, a narratív időbeliségnek és olvasásmintáinak megszakításai, ahol a kép és szöveg közötti üres terek⁴⁸ képletesen szólva a transzgresszió jelölhetetlen dimenzióját jelenthetik. A fény immateriális effektusai, hatása a „tárgy” megjelenésére nézve⁴⁹ bizonyos értelemben tanúságtévő, kevésbé reprezentációs-megérzékítő funkcióval bírnak, oszcillálva – a recepció tanúsága szerint – „jelzés”⁵⁰ (deixis) és „elvont”⁵¹ jelleg között. Azt lehetne mondani, a fény performatív viselkedése az, ami megengedi a fókuszálást a tárgyra és a jelentésekre, ugyanakkor maga nem jelentésem, hanem médiumként, az „észlelés nélküli figyelem” médiumaként működik, mely „részek-re bontja a testet”,⁵² itt: a fényeffektusok különbözősége szétbontja a körtefa látványát az egyes fotó szintjén is, nemcsak a szintagmatikus sorban. Ugyanakkor fontos a fény időbelisége, változékonysága („amint *éppen* érintik, megjelölik...”), ami a barthes-i értelemben arra utalhat, hogy a fotográfia az időt tanúsítja, nem a tárgyat, vagyis: hitelesítő ereje „felülmúlja az ábrázoló erőt”.⁵³ A nyelvi tanúságtétel viszont „nem tudja hitelesíteni önmagát”,⁵⁴ ezért a fotók és a szöveg közötti kontraszt maga is az ironia forrása lehet a *Saját balálban*. Így például a „megfoghatatlan” (fény) hangsúlyozása és „a porszívó gégecsövének durva recézete” (271., rögtön utána) mint taktilis benyomás közötti ellentét (mely benyomás felkelti az elbeszélőben a halál mint születéslátomás „dèjà-vu”-szerű evidenciaérzetét) is ironikus hatást kelthet.

A fotográfia másik funkciója „a magasabb gépállás” metaforájában keresendő (amely ugyancsak párhuzamba kerül „az ironikus látás képességé”-vel).⁵⁵ Ez a „fogalmi világon túli” pillantás lehet a tanú tekintete, egyfajta nem-antropomorfi, éppen ezért technikai-fotografikus látás, mely a tanú mint harmadik instanciájának felel meg. Nem egyszerűen valamely tranzitív észlelésről van szó, hanem a tanú

(önmagán való) kívülhelyeződéséről (ahogy már korábban szó volt erről a textuális szinten), akár az ironikus effektus módján. Ezzel a „dèjà-vu” mint az utóélet indexe egyúttal az irónia dimenziója is.⁵⁶ Ha a tanú az utólagosságban jön rá valamire, amit már tudott (egy olyan múltra utalván, mely nem volt jelen), akkor ez ironikus struktúrát jelent. Összefüggésben van ez a „nem-érett tapasztalat”, a „halál nélküli halál” spektrális, kísérteties (se nem valós, se nem fiktív, „nem való ez, nem is álom”) vonásával.⁵⁷

A jelen értelmezés szempontjából másik fontos szövegrészlet a könyv végén található, az önéletrajzi én hazatérése utáni állapotát vázolja és kapcsolatba hozható a „halvány fogalma sincs az embernek” kezdetű, fentebb elemzett bekezdéssel:

„Amikor néhány nap múltán egy kisebb műtéti beavatkozás után elbocsátottak, megpróbáltam visszatérni abba a közegbe, amit az ember nagy kétségek közepette evilági életnek nevez. Igyekeztem visszatalálni a legegyszerűbb alapműveletekhez, újra megtanulni, amit a siralomvölgyről tudok. Porszívóztam. A por, a szőnyeg, a kárpitok, igyekeztem komolyan venni a reális létüket. Elég furcsa volt.

Attól kezdve, hogy erőszakosan visszahozták, semmihez nincs köze az embernek. Se a tárgyakhoz, se a többiekhez, se a tudásához, se az élettörténetéhez, semmihez. Vannak emóciói, ha megböki az ujját, akkor fáj, de semmi köze hozzá.” (267.)

Az „ember” jelölő itt már nem egyszerűen általános alanyként, az „akárki” szubjektumaként fordul elő, hanem megkettőződik. Persze, első előfordulása kapcsolatba hozható azzal: „amit az ember nagy kétségek közepette evilági életnek nevez”. Itt nyilvánvalóan a további konvencionális kifejezés reflexiójáról lehet szó, anakoluthonról (a nyelvhasználói szerep megtöréséről). Nem dönthető el egyértelműen, hogy ez az „ember” az általános, személytelen alany-e vagy pedig a túlélő tanút jellemző a „nagy kétségek” eme kifejezés használhatóságával, találó voltával kapcsolatban. Az „ember” mint mondattani alany második, pár mondattal későbbi előfordulása ugyanis már inkább a tanúra mint túlélőre vonatkozik: „Attól kezdve, hogy erőszakosan visszahozták, semmihez nincs köze az embernek.” Ez az alany maga a tanú mint szinguláris szubjektum, ugyanakkor mégis az „ember” kollokvialis kifejezése célozza. Ám ez az „ember” már nem lehet azonos azzal az „ember”-rel, aki elnevezi a dolgokat, pl. az „evilági életet”, megnevező potenciája is mintegy idézőjelek közé kerül (nem csak az általa adott nevek). Narratív szempontból ez a részlet a „személy nélküli hang”, a „neutrum” példája, azon „elbeszélő hang” hiánya, melyet hangként „az 'én' tételezi és azonosítja vele önmagát”.⁵⁸ Ezt a hangot egyfajta tudat(osság) nélküli intencionalitás jellemzi (akárcsak az „észlelés nélküli figyelmet” Barthes punctuma mint „a referencia intencionális mozgásának” effektusa kapcsán). A tanú ebben a nézetben radikálisan személytelenné válik, intenzifikálódik az alakjában inherens személytelensége, amennyiben leválik az identitását meghatározó, keretező instanciákról, referenciális („a tárgyak”), interszjektív („a többiek”), kognitív („tudása”) és narratív („élettörténete”) mintákról. Ennyiben valóban már csak „ember”, mégis példaszzerű, helyettesíthetetlen alany, amennyiben semmilyen partikuláris referencia, de általános, generalizálható instancia sem írja felül tanúságtévői exemplaritását, „én-mondását”. Eképpen a „nagy kétségek” potenciálisan magát az „ember” fogalmát, illetve annak

megnevezhetőségét is érinthetik, az „ember” kétségei ő magára, illetve önnön nevére, meghatározhatóságára is irányulhatnak. A tanú identitása a harmadik alakzata (és éppen önmaga számára is!), külsővé vált, testamentáris azonosság, az „ember” itt ezt a külsődlegességet jelenti, kevésbé valamely nembeli azonosítást. Azaz explicitté válik az „ember” jelölő katakrézis jellege, párhuzamosan a tanú mint (túl-élő) harmadik, a tanúság testamentáris struktúrájának előlépésével, ami ugyanakkor a látszólag szuverén, originális tanúszerep visszalépésével, regressziójával jár együtt. Ezen utóbbi tanú *helyett* tanúskodik a tanúságtétel szubjektuma *mint* egyfajta kísértet, önmaga mint másik tanújaként. Vagyis a tanúság az utóélet értelmében óhatatlanul a tanú jelenéről is tanúságot tesz, anélkül azonban, hogy felelősséget tudna vállalni azért a tanúért (az önélettrajzi alanyért) és a tanúsított esemény idővonatkozásáért, akit és amit tanúsít.⁵⁹ Azaz éppen ezt a jelent hasítja meg, azon túl-élet mint testamentaritás módján, mely „minden pillanatot egyfajta redukálhatatlan csavarodásban (torsion) strukturál, retrospektív anticipáció módján, mely a nem-időt és a posztumusz-létet bevezeti az eleven jelen legelevenebb lényegébe, a minden pillanatban a halálra való irányultság visszapillantó jellegét, az előidejű jövőt, mely magát a jelent is megelőzi...”⁶⁰

Az „ember” jelölő itt sem a reflexív megismerést, sem az egyedi és általános dialektikáját nem teszi lehetővé,⁶¹ hanem látens irónia impregnálja, mondhatni a másodlagos tanúság módján. Ironikus tanú, az irónia mint tanúságtétel – paradox képzetnek tűnik, ám anakoluthon volta, a narratív vonalszerűség „permanens megszakításának”⁶² kísértése az iróniát nagyon is összekapcsolja a tanúság utólagosságával, az elsődleges tanúságtétel hiányával, ahol az irónia éppen az ezen hiányt elleplező referenciális-pragmatikai-konvencionális mintázatokat, de a feltételezett origináris tanúságot, anakoluthonként „egy adott grammatikai vagy retorikai folyamat várakozásait” szakíthatja meg,⁶³ egyáltalán a tanúság tanúsításának, ellenjegyzésének⁶⁴ hiányára, illetve törékenységére is vonatkozhat.⁶⁵ Ez az irónia nem a reflexív (elbeszélői vagy szerzői) tudat intencionális tevékenysége, hanem inkább „mediális hang”, amennyiben „ember” és tanú között oszcillál, illetve differál,⁶⁶ egyik instanciához sem tartozva (az irónia mint anakoluthon a tanúság valamelyik instanciához való kizárólagos kapcsolását szakítja meg). Ezzel az irónia a tanúság lehetetlenségének effektusa, mely révén a tanúság önmaga ellen fordul (itt az „ember” jelölő öndesztuktív viselkedésének értelmében). Végző soron az irónia – kiélezve narráció és tanúságtétel differenciáját, illetve feszültségét – egyszerre indexe a tanúság lehetőségének és lehetetlenségének.

Az irónia tehát egyszerre felel meg a mindent-mondás igényének és vonja vissza azt (amennyiben kimondás és elhallgatás között, virtuális vonásként írja felül a tanúságtétel nyelvét). Feltételezhetően azért, mert a mindent-mondás igénye nem afféle programszerűséget, netán empirikus előszámlálást, beszámolót jelent, hanem éppen az elsődleges tanúságtétel hiányából fakad, ez afficiálja (ezért válhat akarva-akaratlan mértéktelenül irodalmiaskodó hiperbolizációvá is). Ezen igény szavakba öntése csakis transzgresszióként képes megnyilvánulni a *Saját balálban*, a referenciákon, de egyes diskurzusokon, továbbá a most-mondás és az én-mondás konvencionális, narratív szabályain való túllépés, azok kimozdításának értelmében, párhuzamosan tehát az időviszonyok utólagosságának implikációival és az

én külsővé-tételével, már a tanúság mint (utólagos) lejegyzés testamentaritásának textuális síkján. A szövegben a lejegyzői funkció maga is az utólagosság hangsúlyos indexe, amely főleg az orvosi terminológia és leírás, továbbá idegen szavak, általában idézetek beépítésében nyilvánul meg. Eközben az orvosi kifejezések és leírások maguk sem valamely maradéktalan, megfellebbezhetetlen referencialitás szószólói,⁶⁷ inkább a tanúságtétel kihívásaival szemközti parcialitásukat, továbbá a tanú külsővé vált identitását exponálják.⁶⁸ Hangsúlyozott idegenszerűségük a halálközeli élmény immateriális vonásaihoz képest egyfajta zajt – akár mint potenciális iróniát – generál az előbbiekről tanúskodó nyelvben,⁶⁹ pontosabban a közöttük végbemenő fordításban, illetve annak lehetetlenségében. Mint fentebb látható volt, ez teljesen hétköznapi referenciák, mint a „selyem és kasmír”, esetében is megnyilvánulhat. Ez az irónia nem más, mint egyfajta mértéktelen maradék, a transzgresszió maradékokat (pl. idézeteket) termelő effektusa. A tanúságtétel nyelve nem egyszerűen új, netán „saját” nyelvet hoz létre a „saját halál” számára, hanem a meglévő nyelv, sőt a „saját” tanúságtétel bizonyos hiányára utal, ezt mint testamentaritást tanúsítja, ahol óhatatlanul idézetek lépnek ama hiány helyére (legemlékezetesebb módon az „umkippen” példájában, amely aligha véletlenül célozza éppen a transzgresszió mozgását vagy eseményét, ezt nyelvi – továbbá a tanúság utólagosságába vezető – határátlépésként is végrehajtva).⁷⁰ Az utólagosságot termelő lejegyzésben⁷¹ csak az előzetes megértés utólagos felismerése történhet meg (ezért jut itt mégis funkció a tudatnak, az „elmének”), ahogy erre az idézet létmódja volt a példa (Rilke a „vállunk mögött álló néma angyalokkal”), mely azon utólagosság indexe. Vagyis az utóélet testamentáris struktúrája a lejegyzés mozzanatában nyilvánul meg, amely az idézetszerűséget, az idézés performativitását kapcsolja, amennyiben ez mint „ki-vétel” (egy másik kontextusból) a példaszerűvé válást (itt azonban az általánosság autorizációját is) kezdeményezheti, illetve fiktív jelleget idézhet elő. Ebben a mind hermeneutikai, mind textuális utólagosságban tehát a nyelv idézetszerűsége generálja a fikcionalitást, a halál „mint olyan” autentikus megnevezhetőségének elbizonytalanítását.⁷² Pontosabban: a „második” tanúság („első” tanúskodás híján) elkerülhetetlenül az idézetszerűséget, a nyelvi jel testamentáris karakterét mint kettős mozgást aktiválja – mint a példaszerűvé tétel és fikcionalizáció mozgását (melyek kölcsönös – a fordítást vagy transzpozíciót is manifesztáló – kapcsolata jel és zaj viszonyaként is leírható). Ez a kettős mozgás dolgozik mind a tanúságban, mind a fikcióban, és ezért marad a nyelvi tanúság, az irodalom tanúságtételének létmódja redukálhatatlan módon ambivalens.

JEGYZETEK

1. Vö. Derrida problematizálásával Heidegger ezen központi gondolata kapcsán (Jacques Derrida: *Aporien. Sterben – Auf die 'Grenzen der Wahrheit' gefasst sein*. München, 1998), mely diszkurzív-gondolati-gondolkodástörténeti konstelláció alighanem a *Saját halál* értelmezése számára is kardinális tétellel bíró kontextust jelenthet.

2. „Ha létezik hely vagy instancia (példa) arra, ahol nincsen tanú a tanú számára vagy senki sem tanúskodik a tanúról, az alighanem a halál lenne. Nem tudunk tanúskodni a tanú számára, aki tanúságot tesz a haláláról, de fordítva sem, nem tudok tanúskodni a saját halálomról, nem szabadna tanúskodni tudnom róla, kivéve és pusztán a közvetlenül a haláлом előtti állapotról, pillanatnyiságáról, közvetlenül fenyegető beállásáról/hátralékos be-következéséről (instance) mint elhalasztott közvetlenül fenyegető

beállásról.” Derrida: *Bleibe. Maurice Blanchot*. Wien, 2003. 50. Derrida elemzése egy Blanchot-elbeszélésről számos ponton kísérteties megvilágító erővel bír Nádas művére nézve is.

3. Nádas kifejezése, Károlyi Csabának adott interjújában, vö. *Élet és Irodalom*, 2005. november 4. Vö. Heidegger mondataival: „A jelenvalólet vége mindig küszöbön áll. A halál nem azonos a még nem kéznéllevővel, nem valamiféle minimumra redukált utolsó kintlevőség, hanem inkább *küszöbön-állás*.” Martin Heidegger: *Lét és idő*. Budapest, 1989. 429.

4. Derrida visszatérő kifejezése, vö. *Bleibe*. 62.

5. A fogalomhoz vö. ismét Derrida: uo. 52. Blanchot önéletrajzi elbeszélésének egy majdnem végrehajtott kivégzés áll a középpontjában, melynek az önéletrajzi tanú kis híján áldozatául esett.

6. A Thomas Davidnek adott interjúban, CICERO, 2012. február 19.

7. Vö. Borbély Szilárd: *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...* (*Leírás Nádas Péter Saját halál című könyvéről*). In: Rác I. Péter (szerk.): *Testre szabott élet. Írások Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Budapest, 2007. 55. Visky András: *A különbözőség vidékén*. Uo. 11.

8. Vö. Derrida: *This strange institution called literature*. Uő: *Acts of Literature*. New York, 1992. 36. Uő: *Bleibe*. 85.

9. Vö. Borbély elvi jelentőségű megállapításával: „Ugyanakkor a szöveg irodalmi szövegként helyenként kilép a saját tapasztalat szigorú és kizárólagos leírásából; a szerző tapasztalatait összeméri másokéval, illetve a kulturális hagyomány nyelvében öröklődő tapasztalatokkal. A határátlépés tehát folyamatos, hiszen a saját idegenné tétele történik: valójában a saját, természete szerint megoszthatatlan, megosztására tesz kísérletet a szöveg. Erre a paradoxonra teszi fel a szöveg és beszélője legfontosabb és legalapvetőbb tétjeit.” *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 42. Borbély a tanulmánya végén mégis elbizonytalanodik: tanúságtétel („halál”, információ) és irodalom („halál metaforái”, zaj) esztétikai megkülönböztetésében marad fogva (uo. 64.). (A határátlépés különböző eseményeinek fenomenológiájához vö. Bernhard Waldenfels: *Hyperphänomene. Modi hyperbolischer Erfahrung*. Berlin, 2012.)

10. Derrida: *Bleibe*. 88.

11. „Azt kellene tehát mondani, hogy az egyedül lehetséges invenció a lehetetlen invenciója.” Derrida: *Psyche. Erfindung des Anderen*. Wien, 2011. 79.

12. „A pokol ugató kutyái azt kívánnák, hogy tartsam a szám, ne beszéljek erről” (23.); „Úgy harsognak és vonyanak, hogy ne jussak hozzá a megfelelő mondatokhoz.” (29.); „A pokoli hangzavarban szólni tudjak. Minden elbeszélés anyja, Polymnia, légy hozzám kegyes, segíts át köznapi szavakkal a Styxen.” (169.) Az idézetek és oldalszámok: Nádas Péter: *Saját halál*. Pécs, 2004. (A további oldalszámok zárójelben.)

13. Ez a feszültség általános elvi szinten Derrida megfogalmazásában: „A tanúság lényege nem szükségszerűen redukálható a narrációra, vagyis leíró, informatív vonatkozásokra, a tudásra vagy az elbeszélésre; elsősorban jelenbeli aktus. Ha a mártír tanúságot tesz, nem történetet mesél el, hanem kiszolgáltatja/feláldozza magát. Tanúsítja a hitét, amennyiben felajánlja/feláldozza magát vagy amennyiben életét avagy testét feláldozza, és ez a tanúságtévő aktus nem pusztán elkötelezés, hanem szenvedése (passion) nem egyébre utal mint jelenbeli pillanatára.” *Bleibe*. 39–40. Vö. ezzel a „lelkiismeret hangja” – mint „tanúságtétel” – jellemzését Heideggerrel: „Mit kiált oda a lelkiismeret a felhívottnak? Szigorúan véve semmit. A hívás semmit sem mond ki, nem tudósít világeseeményekről, nincs mit elmesélnie. Arra pedig a legkevésbé sem törekszik, hogy a felhívottat ’önmagával folytatott párbeszédre’ készítse. A felhívott Önmagának a hívás ’semmit’ sem kiált oda, hanem *felszólítja* önmagára, azaz a maga legsajátabb lenni-tudására.” *Lét és idő*. 455, 462.

14. A határátlépés térbeli izotópiáit (pl. „...átmentem az utca árnyékos felére.” 13.) emeli ki Borbély: *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 42.

15. A túlélés és a halállal való találkozás viszonyához: „If ‘fright’ is the term by which Freud defines the traumatic effect of not having been prepared in time, then the trauma of the nightmare does not simply consist in the experience within the dream, but in the experience of waking from it. It is the surprise of waking that repeats the unexpectedness of the trauma. And as such the trauma is not only the repetition of the missed encounter with death, but the missed encounter with one’s survival. It is the incomprehensible act of surviving – of waking into life – that repeats and bears witness to what remained ungrasped within the encounter with death.” Cathy Caruth: *Parting Words: Trauma, Silence, and Survival*. In: Carol Jacobs – Henry Sussman (szerk.): *Acts of Narrative*. Stanford, 2003. 50–51.

16. Vö. ehhez Derrida Heideggerhez fűzött megjegyzését: „A vonatkozás a másakra (önmagában rajtam kívül, rajtam kívül énbennem) sosem lesz megkülönböztethető a gyászoló felfogástól. Annak kérdése, hogy tudjuk-e, vajon a saját halálból vagy a másik halálból kiindulva létesül-e a vonatkozás a halálra, vagy a halál bizonyossága kezdettől fogva korlátozott relevanciával bír. Még ott is, ahol a *Jemeinigkeit* ('enyémvalóság') van szó, a határok kapcsán az ego és néha egész egyszerűen a tudatos én hatáiról lenne szó, továbbá annak hatáiról, amiről utóbbi az hiszi, hogy képes azt *tanúsítani*.” *Aporien*. 103.

17. A részlethez vö. Lénárt Tamás olvasatát: *Rögzítés és önkioldás. Fotografikus effektusok és fényképészek az irodalomban*. Budapest, 2013. 172–173.

18. A „belső beszéd” ilyen mintáira már az *Emlékiratok könyve* is reflektált: „Farkasszemet néztünk, gondoltam, s ma, emlékeimben kotorászva, a lehető legmulatságosabb ötletnek érzem ezt, hiszen a szemek és arcok társalkodásához képest minden belső beszéd nevetséges önvédelem, hazugság, vagy jobb esetben tévedés, mert természetesen nem farkasszemet néztünk.” Nádas Péter: *Emlékiratok könyve I*. Pécs, 2003 (4. kiad.). 207.

19. Ehhez a „menekülő én-mondáshoz” vö.: „Persze a jelenvalólét ént-mondva arra a létezőre gondol, amely mindenkor ő maga. A mindennapi önértelmezésnek azonban az a tendenciája, hogy a gondoskodása tárgyát alkotó 'világból' érti meg magát. Amikor ontikusan önmagát gondolja, *nem veszi észre* önmagát annak a létezőnek a létmódját illetően, amely ő maga.” *Lét és idő*. 531.

20. Vö. ehhez ismét a különböző invokációkat a kötetben (ld. 12. láb.).

21. A harmadik (perspektíva) figurációjához ikonikus szinten ld. a következő részletet: „Bár a tükrökben főleg azt láttam, hogy valaki nézi önmagát. Amiben nem az volt a meglepő, hogy nem sikerült azonosítanom magam az egymást figyelő személyekkel, hanem a viaszosan hamuszürke arcszínük. Még a mennyezetre is fölnéztem, ellenőrizni, talán a neonfény miatt látom őket ilyennek. A látvány nem igazolta az érzetet, és fordítva, a testi érzet nem igazolta a látványt, a fény viszont elég banális, hogy ne adjon magyarázatot. Beleszédültem a különbségeikbe. A viaszosan hamuszürke arcon nem volt felfedezhető veríték. Nem voltam én, holott elvileg nem láthattam mást, mint a tükrképemet” (67.). Lénárt értelmezésében: „Itt a 'látvány' szintén kikerül a test ellenőrzése alól; ahhoz azonban, hogy az elbeszélő észlelhessen (vagy megfogalmazhassa) differenciájukat, egy harmadik pontból kell szemlélnie – önmagát.” *Rögzítés és önkioldás*. 171–172. Ebben a részletben mintegy a saját pillantás válik idegen tekintetté, mintegy a „magasabb gépállás” távlatának értelmében. A tanú tekintete gépi, mediális, nem-antropomorf tekintet, itt: a művi fény tanúságtételének szimulációja. Vagyis a kívülhelyeződés már itt megelőlegezi a „mint aki egy (...) hasonlat segítségével ismeri fel a valóságos történet helyszínét” effektust.

22. A fenségesre tér ki Bán Zsófia: *Az egybeesés könyve*. In: *Testre szabott élet*. 37–38.

23. Ehhez a tapasztalathoz vö. Heidegger leírását: „A halál mint lehetőség semmi 'megvalósítandó' nem nyújt a jelenvalólét számára, és semmi olyasmit, ami a jelenvalólét mint valóságos maga *lehetne*. A halál minden valamihez való viszonyulás, minden egzisztálás lehetetlenségének lehetősége. Az e lehetőségbe való előrefutásban a lehetőség 'egyre növekszik', vagyis úgy tárul fel, mint ami egyáltalán semmiféle mértéket, semmiféle többet vagy kevesebbet nem ismer, hanem az egzisztencia mértéknélküli lehetetlenségének lehetőségét jelenti.” *Lét és idő*. 447.

24. „A halálhoz viszonyuló lét mint a lehetőségbe való előrefutás *teszi csak lehetővé* ezt a lehetőséget, és teszi azt mint olyat hozzáférhetővé.” Uo.

25. Derrida plauzibilis felvetése szerint a halálhoz való előrefutás mint a jelenvalólét legsajátabb lehetősége (Heidegger) legalább ugyanolyan joggal nevezhető a legkevésbé sajátának és genuin lehetetlenségnek, vö. *Aporien*. 116. Heidegger persze leszögezte, hogy „az alap-ok-lét eleve azt jelenti, hogy legsajátabb létünk felett *soba* nem bírunk hatalommal.” *Lét és idő*. 478.

26. Ebbe a hibába esik sajnós Borbély, aki elvitatja az ironikus olvasat lehetőségét Nádas szövegétől (*Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 60.). Ehhez képest visszatérő szólam a recepció jó részében az ironikus olvasás mérlegelése (pl. Bazsányi Sándor és Darabos Enikő írásaiban, vö. *Testre szabott élet*. 27., 71–72.). Visky András szinte egyedülként használja a „tanúságtétel” kifejezést, tematizálja a problémát a *Saját halál* értelmezésében, részben azonban autoritatív szakralizációt hajtvva végre annak kapcsán („liturgikus olvasat” stb.). *A különbözőség vidékén*. In: *Testre szabott élet*. 108–126.

27. Mint ezt Derrida megállapítja, vö. *Bleibe*. 43.

28. Vö. Heidegger: *Lét és idő*. 661–662. „Így az időmérésben az idő nyilvánossá válik, aminek megfelelően az idő mindenkor és mindig mindenkinek mint 'most és most és most' kerül az útjába”. A „megjelenítés” (jelenné-tétel) az eredetiben: „Gegenwärtigen”. Vö. *Sein und Zeit*. Tübingen, 1986 (16.). 338.

29. Pl. a „neveltetés” értelmében, ami a fentebbi passzus egyik fő referenciája volt. Vö. általános-ságban nevelés és „ember(iesség)” összefüggéséhez történeti nézetben Niklas Luhmann: *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Frankfurt a.M., 2002. 18.

30. Vö. *Lét és idő*. 553–554. 569.

21. Az invenció, a feltalálás már strukturálisan nyilvános jellegű, vö. Derrida: *Psyche*. 19.

32. Médiaelméleti fogalmakkal azt lehetne mondani, az információ (nyelvelméletileg: a referenciális funkció) válik mértéktelenné, azaz potenciálisan átmegy a moraj/zaj létmódjába.

33. Hasonló elhallgatást, a mondás képességének megvonódását – a „kifejezések” uralhatatlansága miatt! – viszi színre az elbeszélte történet szintjén, ugyanakkor bizonyos kompozitorikus funkcióval is bírva, a telefonszám közlésének elhalasztása, a klinikai halál következtében: „A kifejezések e szakmailag mindenképpen indokolt szűrése és rendezgetése olyan mennyiségű időt és energiát emésztett föl, illetve oly erősen mozdult be a tökesúly, minden elmozdult és belerendült, hogy a telefonszám kimondására nem jutott. Amitől hihetetlenül nevetségessé váltam a halálom pillanatában. Mint a fukar vénember a mesében, kedves fiam, nyögi utolsó lélegzetével, mert nagy titkát még el akarja susogni.” (191.)

34. Vö. Derrida: *Die Tode von Roland Barthes*. Berlin, 1987. 34.

35. Ez a végtelenség- vagy mértéktelenség effektus többször előfordul a szövegben, pl. az imént idézett „Amitől *bihetetlenül* nevetségessé váltam a halálom pillanatában”, vagy „Ami *végtelenül* meglepett” (129.), avagy „Amiről evilági nyelven azt lehetne mondani, hogy kozmikus meglepett” (211.).

36. Vö. Roland Barthes: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Budapest, 2000. 31.

37. Ugyanez történik a „reanimáció” szóval a történet szintjén: „Húsíg égették a mellemben a reanimáció pecsétjét.” A tanú stigmatizálása, mártír volta mint toposz (vö. Derrida: *Bleibe*. 25.) elevenedik itt meg, ugyanakkor el is idegenítődik: „Vacogó fogakkal kérdeztem az orvostól, mi történt (...), kérdeztem, hogy reanimáltak-e. Az idegen szó megütötte, éppen ment volna el, zavartan visszanezett, az öntudatnak ez a foka túl sok volt neki (...). Majdhogynem megbántottan válaszolta, hogy igen, hogyne, reanimáltak, valóban.” (257.) A „reanimáció” szó idegenszerűsége, nem-adekvát jellege a tanú nézőpontjából az orvost irritálja, ugyanakkor legalábbis feltételezhető, hogy ez órá magára is áll (immateriális értelemben a szó idegenszerűsége írja felül a tanúság performanciáját). Sőt, ezt az irritációt bele is láthatja az orvos viselkedésébe, amennyiben nem túl valószínű, hogy az egészségügyi szaknyelv ezen alapszava tényleg zavarná az orvost, aki napi gyakorisággal használja azt. A tanú hitelessége („a reanimáció [mint szó!] pecsétje” mint hitelesítés) itt is bizonytalan, legalábbis nem visszaigazolható referenciális-kauzális-narratív módon. Ráadásul a tanú közvetlenül ezután éppen az orvosnak tulajdonít kétes hitelt, a reanimáció idejére vonatkozóan, mely kétes hitel ismét a konvencionális minták és szerepek közbejöttének köszönhető („Hivatása szabályai szerint valamit mondott, de láttam a szemén, hogy valójában nem tudja vagy nem akarja megmondani.”, hasonló szerepet tör meg őszerte az elbeszélte én magatartása: „Nem úgy viselkedem, ahogy haldoklóhoz illene.”). Végül soron azonban a temporális referencia viszonylagossága, irrelevanciája nyilvánul meg a tanú számára („Több millió év telt el három és fél perc alatt.”).

38. A fentebb idézett részlet is ezzel a kifejezéssel kezdődött, de a kollokvialis fordulat szintjén: „Halvány fogalma sincs az embernek...” Vagyis intratextuális módon a „halvány fogalmam sincs” ama fordulat idézése is lehet. Ebből a szempontból viszont a nem-tudás expozíciója a zakó anyaga kapcsán bizonyos fokig akár hiteles tanúság is lehet a tanú referenciális állapotának megismerhetetlenségére nézve.

39. „...egy ismeretlen méretű félelem (...). Azt suttogetta, nem fog menni, nem fogod megúszni (...) a test félelme ő, nem az enyém...” (37.)

40. Vö. Borbély: *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 62. Vö. Nádas egyik esszéjének megfogalmazásával: „A mélabús ember tevékenysége pedig arra irányul, hogy érzéseinek képeit és tudásának fogalmait egymásra vonatkoztassa, egymásból vagy egymással magyarázza. Erre irányuló tevékenységével alakítja ki azt a holt teret, amely a tudás úrjéről való tudás, és ilyen értelemben fölöttébb mozgalmatlan tér. Ebben a térben az érzés nélküli tudás alanyát szellemnek, a tudás nélküli érzés alanyát pedig léleknek szoktuk nevezni.” *Mélabú*. Uő: *Esszék*. Bp., 2001. 102.

41. Az éppen idézett sorokat valamivel megelőző passzusból: „Időtlenység uralkodik a világegyetemben. Úrlelménynek lehetne nevezni. A tudat olyan készségesen akceptálja, mintha nem csak előzetes tudomása lenne róla, hanem korábbról élménye. Ettől az új tudásától válnak elkülöníthetővé azok a kisebb időegységek és időstruktúrák, amelyek korábban időnyomokat hagytak a tudatban, időrendjük volt, s az időtlenség úrjében lebegve meg is marad. Bolygók árnyaként lebegnek veled egykori élményeid.” (127.)

42. A születésvíziót egy hangsúlyosan testi érzet, habituális-automatikus testi cselekvés, „a porszívó gégecsövének durva recézete”-nek (271.) tapintása, a „kézzelfogható hasonlat”, egyfajta dialektikus kép hívja elő. (A test emlékezetéhez mint fenomenológiai-antropológiai problémához vö. Waldenfels: *Hyperphänomene*. 147–148.)

43. Vö. Werner Hamacher: *Afformatív, sztrájk*. In: Vulgo, 2005/2, 3–25.

44. Akárcsak a „selyem és kasmír” referenciájának „mértéktelensége” esetében. A „mondtam magamnak”-típusú, a szövegben többször előforduló illokutív trópusok egyébként szerkezetileg nem különböznek a hangsúlyosan külső közlésektől, mint pl.: „Egy vadidegen megmondja, mi zajlik a mellkasodban, te nem tudod.” (105.)

45. Már a 35. oldalon megelőlegeződik ez, egyetlen mondatként az oldalon, ott még inkább rejtélyesként hatva: „A lélek emlékezete nélkül a test nem érthető.” Vagyis a testről is – a határátlépésben, a kivételes tapasztalatban – inkább a „lélek” nem-objektíválható emlékezete (kevésbé valamely referenciális tudás) tanúskodik.

46. Talán felfogható ez a már-tudás egyfajta örökségnek, amit tanúsítani kell a mindig is már „második” tanúságtételben. Ezzel a tanú önnön örökös-létét is tanúsítja, ami csak aláhúzza azt, hogy ezt az örökséget csak tanúsítani lehet, nem megállapítani. Ez a gondolatalakzat a Hölderlint értelmező Heideggernél merül fel: „Ki az ember? Az, akinek tanúsítania kell (zeugen muß), hogy micsoda ő. A tanúsítás először is kinyilvánítást (Bekunden) jelent; de ugyanakkor azt is: a kinyilvánítotttért a kinyilvánításban jótállni. Az ember az, aki van, éppen a saját ittlétének (Dasein) tanúsításában. Ezt a tanúsítást itt nem az emberlét utólagos és mellékes kifejezéseként értjük, hanem hogy ez a tanúsítás teszi egyben az ember ittlétét. De mi az, amit az embernek tanúsítania kell (soll bezeugen)? Odatartozása a földhöz. Ez az odatartozás abban áll, hogy az ember minden dologban az öröklő és a tanuló.” (*Hölderlin és a költészet lényege*. Uő: *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Debrecen, 1998. 38. Ford. módosítva – L. Cs. Vö.: *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. Frankfurt a.M., 1996. 36.) Analóg ez a fentebb idézett hely logikájával a *Lét és időben*: a lenni-tudás lehetősége csak a tanúsításban nyilvánul meg ilyenként, ugyanakkor a tanúságtétel maga is a lenni-tudás manifesztációja. „A jelenvalólét csak az előrefutásban bizonyosodhat meg legsajátabb léte felől annak meghaladhatatlan egészvoltában. Ezért marad el szükségképpen az élmények, az én és a tudat közvetlen adottságának evidenciája az előrefutásban rejlő bizonyosság mögött.” *Lét és idő*. 451.

47. Jelentéses példa erre: „Mint a fukar vénember a mesében, kedves fiam, nyögi utolsó lélegzetével, mert nagy titkát még el akarja susogni.” (191.) A „nagy titok” egyrészt egy pusztá telefonszám, másrészt népmesei citátum, azaz kettős ironia működik itt.

48. Nádas kifejezése („empty space”, „the visual and intellectual perception” között), a Davis Kovacs által készített interjúban, vö. *bombmagazine.org* (jelenkor.net).

49. Ezt Nádas a *Valamennyi fény* című kötetében a következőképpen jellemzi: „Nem a tárgyak, amelyeket a kép fogva tart, hanem a fények, amint éppen érintik, megjelölik, kiemelik a térből és fogva tartják a tárgyakat. Nem a tárgy maga, hanem a fény sugara, nyalábja, amint egy tárgyat jellemez. Inkább a fénytörések, a sötét és a világos találkozása, az élek káprázata.” Budapest, 1999. 14–15.

50. Vö. Bán: *Az egybeesés könyve*. 37.

51. Vö. Kiss: *A fotográfia, az élet negatívja*. 91.

52. Barthes: *Világoskamra*. 107. 115. 119. Ami szintén szöveg és fotók közötti ironikus ellentételezésekhez vezethet: a „teljesség élményét” részletezi a szöveg a 201. oldalon, vele szemben viszont a fa éppen nem egészében van jelen a fotón, hanem koronája nélkül.

53. Uo. 93.

54. Uo. 90. Ezt láttuk fentebb a „selyem és kasmír” körüli komplikációknál: a referencia jelentés-nélkülisége anakoluthoz vezet a diskurzusban, mint olyan, nem rögzíthető.

55. „Valamelyest még az ironikus látás képessége is megmaradt. Még a fényképészeti látás képessége is megmaradt.” (231.) Erre Lénárt kitűnő elemzése tért ki, vö. *Rögzítés és önkioldás*. 167–169.

56. Vö. Lénárt: uo. 174–175. „...ezt a ráébredést egy hangsúlyosan testi érzékelés, vagyis egy 'profán' metonímia eredményezi, nevezetesen a porszívó gégecsővének tapintása – amely emlékezteti az elbeszélőt egy, a gégecső és a szülőcsatorna közt fennálló hasonlóságra (azaz egy metaforára).” A „kézfelfogható hasonlat” így referencializálódik.

57. Derrida: *Bleibe*. 109.

58. Derrida: *Bleibe*. 24.

59. Vö. Derrida: *Bleibe*. 75.

60. Derrida: *Aporien*. 94.

61. Az irónia funkciójának két hagyományos meghatározásáról van szó, vö. Paul de Man: *Az irónia fogalma*. Uő: *Esztétikai ideológia*. Budapest, 2000. 184.

62. Uo. 196. Az anakoluthon de Man-i értelmezése felfogható egyébként a „punctum” nyelvi változatoként (avagy fordítva), legalábbis egyes funkcióit tekintve.

63. Vö. de Man: *Mentegetőzések*. Uő: *Az olvasás allegóriái*. Budapest, 2006. 349.

64. Vö. Derrida: „*Le Parjure*”. Perhaps: *Storytelling and Lying („abrupt breaches of syntax”)*. In: *Acts of Narrative*. 215. Vö. Kiss megjegyzésével: „...nincs szerző, szemtanú, aki elbeszéli, ami az elbeszélővel történt.” *A fotográfia, az élet negatívja*. 90.

65. Szcenikus szinten utalhat erre a kötet zárлата a profán adománnyal, egyfajta áldozathozatal vagy köszönetmondás, illetve testamentum módján (amit más, a harmadik mint követ hajt végre), mondhatni mentegetőzéseként: „Sokáig nem mertem kimozdulni a lakásból, mert nehéz volt komolyan venni a dolgok reális létét, ha egyszer ismerni véltem a valóságukat. Megkértem a feleségem, vegyen tíz vállfát, válassza a legjobbat, a legszembet, a legdrágábbakat, vigye el a kórházba, a nagy nőt keresse. Legalább vállfát ne kelljen keresgélniük.” (283.) Borbély ezt „engesztelő áldozat”-ként értelmezi („az alvilág urainak”), „melyben a kérés, a közvetítő beiktatása, a mások által véghezvitt cselekedet éppoly hangsúlyos, mint a helyettesítés gesztusa.” *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 52. A helyettesítés mozzanata aláhúzza az iróniát: éppen a legegyszerűbb, *legsajátabb* tapasztalatra való reakció igényli a harmadik figuráját.

66. Vö. Derrida: *Bleibe*. 25. A „mediális hang” a nyelvészetből ismert „mediális ige” fogalmát variálja, ehhez vö. Emile Benveniste: *Aktiv und Medium im Verb*. Uő: *Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft*. München, 1974. 189–198. Olyan köztességről van szó, mely aktivitás vs. passzivitás ellentétével nem értelmezhető.

67. Vö. pl. a következő helyvel, ahol az elbeszélő vitatja az orvosi nyelvhasználat érvényét, legalábbis saját magára nézve: „Mindennapi tudatát elveszíti az ember, bár az orvosokkal ellentétben nem mondanám, hogy elveszíti az eszméletét. Jobban észnél voltam, mint bármikor.” (121.)

68. Vö. még Lénárt: *Rögzítés és önkioldás*. 168.

69. Vö. ehhez pl. a „reanimáció” kifejezés használatát, mely Borbély megjegyzése szerint az „anima”, vagyis „lélek” szóra is referálhat (*Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 44.). Következésképpen elidegeníti, külsővé teszi a „lélek” immaterialitását, nyelvi katakrézis formájában.

70. „Sajnos nincs rá magyar ige, amivel e sorsdöntő történetet jellemezni lehetne.

Egyetlen rövid, billenő mozdulatról van szó. Valahonnan átfordulni, s ezzel valahová kerülni. Németül van rá leíró jellegű ige. *Umkippen*. Franciául szintén talál rá igét az elme, *basculer*.” (209.) Borbély utal rá, hogy „véltetően nem az elbeszélés [inkább a „történet”, histoire, story – L. Cs.] idejében merül fel ez a latolgatás, hanem a saját tapasztalatnak az idegen leírásokkal történő – utólagos – összevetésben [sic!], megfontolások és mérlegelések során körvonalazódhatott ez a – szövegtől némiképp idegen – szerzői reflexió.” *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...*, 58.

71. Jánossy Lajos egy helyen „a 'hírnök'” alakzatát „végigkísérő és lejegyző író 'kettős' figuráját” említi, vö. *Kasmír zakó, teljesség, körtefa*. In: *Testre szabott élet*. 77.

72. Vö. Derrida: *Aporien*. 122. Vö. az ugyancsak ironikus, egyúttal a (fotókra is kiterjedő!) fikcionalizálódást reflektáló helyvel: „...hihetetlenül nevetségessé váltam a halálom pillanatában. Mint a fukar vénember a mesében, kedves fiam, nyögi utolsó lélegzetével, mert nagy titkát még el akarja susogni. A nagy fazék rablott aranyat a nagy vadkörtefától háromlépésnyire ástam el.” (191–193.)